

Грібов М. Л.,
доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник,
доцент кафедри оперативно-пошукової роботи
та документування факультету підготовки
фахівців для спеціальних підрозділів
Національної академії внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ В КОНТЕКСТІ ЗАКОНОДАВЧИХ НОВАЦІЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Обґрунтовано необхідність корегування розуміння змісту криміналістичної тактики у зв'язку із запровадженням інституту негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесуальному законодавстві України. Визначено критерії, що розмежують та об'єднують зміст оперативно-розшукової та криміналістичної тактики. Запропоноване авторське визначення криміналістичної тактики.

Ключові слова: кримінальний процес, оперативно-розшукова діяльність, негласні слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукові заходи, тактика, протидія.

Обоснована необходимость корректировки понимания содержания криминалистической тактики в связи с введением института негласных следственных (розыскных) действий в уголовном процессуальном законодательстве Украины. Определены критерии, которые разграничивают и объединяют содержание оперативно-розыскной и криминалистической тактики. Предложено авторское определение криминалистической тактики.

Ключевые слова: уголовный процесс, оперативно-розыскная деятельность, негласные следственные (розыскные) действия, оперативно-розыскные мероприятия, тактика, противодействие.

Криміналістика сформувалася як система знань необхідних для швидкого й повного розкриття та розслідування злочинів. Її призначення полягає у науковому забезпеченні виконання завдань кримінального провадження шляхом розробки відповідних засобів, методик та рекомендацій. Виконання завдань криміналістики не можливе без використання досягнень науково-технічного прогресу, врахування сучасних трансформацій злочинно-

сті, постійного вдосконалення засобів конспірації, що використовуються кримінальними формуваннями. Питання необхідності розвитку криміналістики у зв'язку з названими факторами постійно перебуває в колі уваги науковців та практиків [1–5 та ін.]. Але крім того, виконання завдань криміналістики, як науки, що має забезпечувати ефективність кримінального процесу, потребує врахування особливостей законодавства щодо розкриття та розслідування злочи-

нів [6]. Новації запроваджені законодавцем у Кримінальному процесуальному кодексі України в 2012 році, в числі іншого, зумовили необхідність переосмислення деяких фундаментальних положень вітчизняної криміналістики. Це зокрема стосується розуміння змісту криміналістичної тактики загалом та, зокрема, тактики проведення слідчих дій. Останні законодавець назвав «слідчими (розшуковими) діями». До їх числа він зарахував і «негласні слідчі (розшукові) дії», що є принципово новим для вітчизняного кримінального процесу. Отже постає питання про розробку криміналістичної тактики проведення негласних слідчих (розшукових) дій, що потребує створення відповідного теоретичного підґрунтя.

Мета статті – сформувати наукове уявлення про зміст криміналістичної тактики з урахуванням новацій вітчизняного кримінального процесу.

Поняття та зміст криміналістичної тактики активно досліджувалися протягом існування криміналістики як науки, і тепер є предметом дискусій провідних вчених у цій галузі знань. Ми не вважаємо доцільним вдаватися до детального наукового аналізу окремих поглядів, оскільки набагато продуктивніше заснувати власне дослідження на здобутках науковців, які провели кропітку роботу та дійшли цілком слушних висновків щодо змісту криміналістичної тактики. Так, М. А. Погорєцький та Д. Б. Сергеева, розглядають її у двох аспектах: як спосіб практичної діяльності слідчого, прокурора та захисника, спрямованої на виконання ними відповідних процесуальних функцій, а також як розділ науки криміналістики. Криміналістичну тактику як спосіб практичної діяльності, науковці вважають сукупністю тактичних прийомів, вироблених криміналістичною наукою, що використовуються слідчим, прокурором та захисником для здійснення ними тактичного впливу на психіку об'єкта такого впливу, спрямованого на подолання протидії, що

чиниться цим об'єктом (прямої, прихованої, потенційної, уявної та ін.), або на спонукання його до певних дій в їх інтересах (за відсутності явної протидії), з метою ефективного вирішення завдань кримінального судочинства. Криміналістична тактика як розділ криміналістики – це система наукових положень та рекомендацій, вироблених криміналістичною наукою, щодо використання тактичних прийомів слідчим, прокурором та захисником для здійснення ними тактичного впливу на психіку об'єкта такого впливу, спрямованого на подолання протидії, що чиниться цим об'єктом (прямої, прихованої, потенційної, уявної та ін.), або на спонукання його до певних дій в їх інтересах (за відсутності явної протидії), з метою ефективного вирішення завдань кримінального судочинства [7]. Запропоновані дефініції ґрунтуються на аналізі не лише вітчизняних, а й зарубіжних наукових джерел та за своєю сутністю є інтернаціональними, що цілком узгоджується з інтернаціональним характером криміналістики як науки. Проте її спрямованість на вирішення проблем практики зумовлює необхідність враховувати особливості національного законодавства при розробці теоретичних підходів до визначення фундаментальних наукових категорій.

Аналіз наведених визначень у контексті КПК України 2012 р. дозволяє виявити ті положення, що не збігаються з новими законодавчими реаліями. Зокрема, це коло суб'єктів, якими має застосовуватися криміналістична тактика. Адже відповідно до ст. 41 КПК України, оперативні підрозділи органів внутрішніх справ, органів безпеки, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового і митного законодавства, органів Державної пенітенціарної служби України, органів Державної прикордонної служби України здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному проваджен-

ні за письмовим дорученням слідчого, прокурора, а підрозділ детективів, оперативно-технічний підрозділ та підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України – за письмовим дорученням детектива або прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (ч. 1). Під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого (ч. 2). Таким чином, до суб'єктів криміналістичної тактики, що були визначені М. А. Погорецьким та Д. Б. Сергєєвою слід додати суб'єктів оперативно-розшукової діяльності. Практика свідчить, що саме вони проводять негласні слідчі (розшукові) дії, оскільки слідчі не мають для цього ні часу, ні засобів ні відповідних навичок. Враховуючи це, а також те, що негласні слідчі (розшукові) дії співпадають за змістом з відповідними оперативно-розшуковими заходами, доцільно порівняти зміст криміналістичної та оперативно-розшукової тактики.

Аналіз наукових праць радянського періоду (В. М. Аتماжитов, Ю. А. Бакутін, Р. К. Безруких, В. А. Лукашов, С. А. Смірнов, А. Е. Четин та ін.) та результатів наукового пошуку вітчизняних вчених (Г. М. Бірюков, В. І. Василичук, В. О. Глушков, О. М. Джужа, Г. О. Душейко, В. П. Захаров, И. П. Козаченко, В. А. Некрасов, Д. Й. Никифорчук, Ю. Ю. Орлов, М. А. Погорецький, М. М. Руденко, В. В. Шендрік та ін.) свідчить про схожість позицій науковців щодо визначення елементів змісту оперативно-розшукової тактики і одночасно про відсутність єдиних підходів до формулювання її поняття. Зокрема, в основу визначення тактики покладають різні категорії (мислення, прийоми та способи, наукові положення та рекомендації, суб'єктивне відображення об'єктивних процесів, самостійну частину ОРД тощо); по-різному формулюють або не взагалі зазначають її функції; юридичні засади; суб'єктів; по-різному пов'язують її елементи. Не вдаючись

до подробиць наукового аналізу окремих формулювань оперативно-розшукової тактики, наведемо результати власного аналізу сутності цього поняття.

Тактика є складовою тих видів людської діяльності, суб'єкти яких, виконуючи свої функції, стикаються з фактичним або імовірним опором певних сил (суперників, супротивників, ворогів, конкурентів тощо)[8; 9]. Тактика виконує функцію запобігання такому опору, його подолання або нейтралізації. Реалізація цього завдання в оперативно-розшуковій діяльності відбувається через конкретні дії оперативних працівників, які є продуктом їх творчої розумової діяльності. Тому ми поділяємо бачення вчених, які до основ оперативно-розшукової тактики зараховують психічні процеси – сприйняття [10, с. 64;] та мислення [11, с. 669] оперативно-розшукового працівника. Проте оперативно-розшукова тактика має ґрунтуватися і на інших психічних процесах – уяві та пам'яті. Без уяви не можна змоделювати майбутні події, «вирахувати» імовірну поведінку інших людей та спланувати свої дії; без пам'яті – урахувати практичний досвід, а саме ці завдання є важливими складовими тактики. Так, Д. Й. Никифорчук зазначає, що тактика зараховує розумову діяльність (інтелектуальні операції) з передбачення розвитку майбутніх подій, знання і досвід оперативно-розшукового працівника [12, с. 198].

Аналіз поглядів науковців, які досліджували питання оперативно-розшукової тактики, дозволяє стверджувати, що у процесі розумових операцій (з метою прийняття рішень про власну лінію поведінки) оперативні працівники використовують: результати власного аналізу та оцінки оперативно-розшукової ситуації; систему наукових положень і рекомендацій з оперативно-тактичного планування; досвід проведення оперативно-розшукових заходів.

Аналіз оперативно-розшукової ситуації передбачає виокремлення та вивчення її складників. До їх числа вчені

зараховують: сили, якості і поведінку протилежної сторони, власні можливості суб'єктів оперативно-розшукової діяльності. Проте до змісту оперативно-розшукової ситуації варто зараховувати і елементи, які не пов'язані з суб'єктами і об'єктами оперативно-розшукових заходів але мають важливе значення для вироблення лінії поведінки та обрання конкретних засобів отримання потрібного результату. Це – соціальні, кримінологічні, фізичні, географічні та інші умови і обставини у яких провадиться діяльність.

Аналіз оперативно-розшукової ситуації є підґрунтям її оцінки та моделювання різних варіантів розвитку подій. Отже фактично відбувається тактичне оперативно-розшукове прогнозування. Його результати використовують для визначення засобів діяльності (прийомів, способів, знарядь) та особливостей їх застосування, тобто для оперативно-тактичного планування.

Під час практичного втілення в життя результатів оперативно-тактичного планування суб'єкти оперативно-розшукової діяльності використовують як заплановані засоби діяльності (прийоми, способи, знаряддя), так і такі що застосовуються у зв'язку із змінами оперативно-розшукової ситуації. Означені прийоми та способи становлять основу будь-яких оперативно-розшукових заходів [13, с. 4.] Вони можуть бути елементами означеної вище системи наукових положень і рекомендацій. Проте вони можуть і не мати під собою наукового підґрунтя, а бути винайденими та успішно апробованими практикою. Так Р.К. Безруких зазначав, що оперативно-тактичні норми та рекомендації у концентрованому вигляді відображають основні висновки із багатого практичного досвіду оперативних підрозділів [10, с. 64].

Реалізація суб'єктами оперативно-розшукової діяльності своїх планів зумовлює необхідність юридичної оцінки дій оперативних працівників: тактичне прогнозування та планування

не становить загрози правам і свободам громадян, а втілення в життя задумів оперативних працівників може завдати їм шкоди. Тому засновані на результатах інтелектуальних операцій дії оперативних працівників з подолання опору їх діяльності мають здійснюватися лише в межах дозволених законом та виключно з метою досягнення мети та виконання завдань оперативно-розшукової діяльності. Лише у такому разі тактику можна вважати оперативно-розшуковою, а відповідні дії оперативних працівників – законними.

Таким чином, оперативно-розшукова тактика – це система інтелектуальних (розумових) операцій та практичних дій суб'єктів оперативно-розшукової діяльності із запобігання імовірному опору, а також подолання або нейтралізації фактичного опору власній діяльності з виконання юридичних обов'язків та реалізації прав передбачених законом. При цьому підґрунтям означених інтелектуальних (розумових) операцій має слугувати система положень, вироблених наукою. Тобто оперативно-розшукова тактика, як і криміналістична може розглядатися у двох аспектах: як практична діяльність та як розділ відповідної науки (теорії ОРД). Особливістю оперативно-розшукової тактики як системи наукових положень є те, що вона ґрунтується насамперед на вивченні практики. Такий підхід відповідає баченню як теоретиків (М.А. Шматов розглядає ОРД як джерело становлення та розвитку її теорії [14, с. 6]), так і практиків (А.Є. Івахін та П.Я. Пригунов уважають, що в ОРД, на відміну від інших її видів, найважливішою є практика, на основі аналізу якої розробляють правила проведення тих чи інших заходів, а також теорію, розвиток якої нерозривно пов'язаний із практичною діяльністю [15, с. 4]).

Отже спільним для криміналістичної та оперативно-розшукової тактики є:

– наявність суб'єкта та об'єкта, що мають протилежні інтереси (виконання завдань оперативно-розшукової діяльно-

сті та (або) кримінального провадження однією стороною, та унеможливлення їх реалізації – другою);

– завдання суб'єкта, що полягає у подоланні протидії об'єкта (реальної чи імовірної), або спонукання його до певних дій;

– те, що їх розглядають у двох аспектах: як спосіб практичної діяльності, а також як розділ відповідної науки.

Головним критерієм відмежування криміналістичної та оперативно-розшукової тактики є їх призначення для обслуговування двох взаємопов'язаних але різних державно-правових інститутів – кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності.

Із запровадженням нового КПК України ознакою криміналістичної тактики не можна вважати здійснення впливу суб'єкта на психіку об'єкта з метою спонукання його до певних дій зумовлених вирішенням завдань кримінального судочинства, оскільки значна частина негласних слідчих (розшукових) дій не передбачає такого впливу. Так, візуальне спостереження за особою, річчю або місцем, обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, зняття інформації з електронних інформаційних систем та ін. взагалі не передбачають контактів суб'єктів і об'єкта. Завдяки використанню слідчим та (або) оперативними працівниками засобів конспірації останній взагалі не має здогадуватись, що його дії вивчають та фіксують правоохоронці [16]. Разом з тим, об'єкти негласних слідчих (розшукових) дій, з огляду на власну злочинну діяльність, здебільшого усвідомлюють що вони становлять інтерес для правоохоронних органів, а тому вживають заходів конспірації.

Конспірацію вважають засобом протидії роботі правоохоронних органів із запобігання злочинам їх виявлення, припинення та розкриття [17, с. 30]. Проте вчені здебільшого розглядають її як принцип оперативно-розшукової, розвідувальної та контррозвідувальної

роботи відповідних державних органів. Водночас проведене нами дослідження [18] дає вагомі підстави для висновку про те, що у широкому розумінні, конспірацію, слід розглядати як систему заходів, суб'єктом яких є таємно створена організація. Мета конспірації полягає у приховуванні факту існування даної організації, змісту її фактичної діяльності та персональних даних членів. Завданням є створення у іншої сторони хибних переконань про відсутність змови та дій з реалізації її мети. Дії суб'єктів конспірації полягають у охороні таємниці та дезінформуванні супротивника.

У структурі конспірації можна виділити два взаємопов'язані блоки. Перший – запобігання витоку даних про злочинну діяльність та причетних до неї людей. Другий – дезінформація приватних та посадових осіб.

До першого блоку можна віднести: організацію структури злочинного формування, збереження таємниці його членами, а також режимні й контррозвідувальні заходи.

Контррозвідувальні заходи можуть бути диференційовані за трьома основними напрямками: запобігання впровадженню до злочинного формування, а також виявлення вже впроваджених туди оперативних працівників або осіб, які з ними співробітничать; протидія оперативно-технічним заходам правоохоронних органів; протидія візуальному спостереженню за членами організованого злочинного формування.

У зв'язку з викладеним маємо зауважити, що оперативно-розшукова тактика спрямована на подолання протидії, що чиниться у формі конспірації злочинної діяльності, а криміналістична тактика – на подолання протидії, що окрім конспірації має інші форми (підкуп, шантаж (у т.ч. адміністративний тиск), фізичне усунення, а також викрадення та (або) знищення отриманих слідством доказів тощо).

Сьогодні питання тактики конкретних оперативно-розшукових заходів, що

за своїм змістом співпадають з негласними слідчими (розшуковими) діями на високому науковому рівні розроблені у теорії оперативно-розшукової діяльності. Зокрема це стосується оперативно-розшукових заходів, що відповідають обстеженню публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України); спостереженню за особою, річчю або місцем в публічно доступних місцях (ст. 269 КПК України); контролю за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України); виконанню спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України) та ін. Тому у частині проведення негласних слідчих (розшукових) дій криміналістична тактика має бути сформована на основі оперативно-розшукової з урахуванням мети, завдань та юридичних умов слідчої діяльності.

Висновок. Розгляд криміналістичної тактики в двох аспектах (як способу

практичної діяльності та як розділу науки криміналістики) є цілком обґрунтованим та незмінно покладається в основу розуміння даного поняття.

З урахуванням законодавчих новацій у вітчизняному кримінальному процесі, криміналістичну тактику (в площині практичної діяльності) доцільно розглядати як систему інтелектуальних (розумових) операцій та практичних дій слідчого, прокурора, працівників оперативних підрозділів, захисника з подолання або нейтралізації фактичної протидії, запобігання імовірній протидії виконанню ними обов'язків та реалізації прав, передбачених законом в межах здійснення завдань кримінального провадження. При цьому підґрунтям означених інтелектуальних (розумових) операцій має слугувати система положень, вироблених криміналістикою, як наукою, а конкретно її розділом – криміналістичною тактикою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Ищенко А. В.* Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування злочинів: монографія / А. В. Ищенко, І. П. Красюк, В. В. Матвієнко; за заг. ред. В. Д. Сущенко. – Київ: НАВС, 2002. – 212 с.
2. *Козутич І. І.* Криміналістичні знання, їх сутність і потреба розширення меж використання: монографія / І. І. Козутич. – Львів: «Тріада плюс», 2008. – 420 с.
3. *Шепітько В. Ю.* Криміналістика у протидії злочинності / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова // Тези доп. наук. – практ. конф. (Київ, 16 жовтня 2009 р.); видання присвячене 45-річчю кафедри криміналістики Київського нац. ун-ту внутр. справ. – К.: Хай-Тек прес, 2009. – С. 78–81.
4. *Шепітько В. Ю.* Предмет, система и задачки криминалистики в XXI веке / В. Ю. Шепітько // *Kriminalistika ir teisimo ekspertize: mokslas, studijos, praktika IX: mokslinių straipsnių rinkinys. Pildalis / Sudarytojai: prof. dr. Hendryk Malevski, doc. dr. Gabrielė Juodkaitė- Granskienė.* – Vilnius, Charkovas: Вид. агенція «Апостіль», 2013. – С. 35–41.
5. *Щур Б. В.* Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик: монографія / Б. В. Щур. – Х.: Харків юридичний, 2010. – 320 с.
6. *Баев О. Я.* Криминалистическая тактика и уголовно-процессуальный закон / О. Я. Баев. – Воронеж, 1977. – 115 с.
7. *Погорецький М. А.* Негласні слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи: поняття, сутність і співвідношення / М. А. Погорецький, Д. Б. Сергеева // *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика).* – 2014. – № 2(33). – С. 137–141.
8. *Руденко М. М.* Тактика оперативного опитування у справах про організовану злочинність / М. М. Руденко // *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика).* – 2009. – № 21. – С. 115–124.
9. *Бахін В. П.* Тактика допиту: навч. посібн. / В. П. Бахін, В. К. Весельский. – Серія «Навчально-практичне видання». – К.: НВТ «Правник», 1997. – 64 с.
10. *Безруких Р. К.* Проблемы оперативно-розыскной тактики и пути их решения / Р. К. Безруких // *Оперативно-розыскная работа: теорет. семинар.* – М.: 1997. – С. 64–66.
11. *Теория оперативно-розыскной деятельности: учеб.* / под ред. К. К. Горяинова, В. С. Овчинского, Г. К. Синилова – М.: Инфра-М, 2006. – 832 с.

12. Оперативно-розшукова діяльність: навч. посіб. / Є. М. Моїсєєв, О. М. Джужа, Д. Й. Никифорчук та ін. / За ред. проф. О. М. Джужі. – К.: Правова єдність, 2009. – 310 с.
13. Лукашов В. А. К вопросу об исходных положениях теории оперативно-розыскной тактики / В. А. Лукашов, С. А. Смирнов // Оперативно-розыскная тактика органов внутренних дел: тр. Акад. МВД СССР. – М.: МВШМ, 1988. – С. 4–10.
14. Шматов М. А. Теория оперативно-розыскной деятельности в системе уголовно-правовых наук / М. А. Шматов. – Волгоград: Волгоград. акад. МВД России, 2001. – 228 с.
15. Ивахин А. Е. Оперативная деятельность и вопросы конспирации в работе спецслужб: по материалам открытой печати и лит. : в 6 т. / А. Е. Ивахин, П. Я. Прыгунов. – К.: КНТ, 2008. – Т. 2. – 224 с.
16. Сухачов О. О. Забезпечення конспірації при виконанні оперативними підрозділами доручень на проведення негласних слідчих (розшукових) дій / О. О. Сухачов // Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»: збірник наукових статей. – Чернівці, 2014. – № 4. – С. 231–239.
17. Журавльов В. П. Психолого-тактичні аспекти розслідування злочинів, вчинених організованими угрупованнями / В. П. Журавльов, П. М. Муженко // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2002. – № 5. – С. 29–38.
18. Грибов М. Л. Понятие и структура конспирации преступной деятельности / М. Л. Грибов // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов (г. Курск). – 2014. – № 1. – С. 51–53.

Gribov M. Content forensic tactics in the context of legislative innovations in criminal proceedings of Ukraine.

The necessity of correction understanding of the meaning of forensic tactics due to the introduction of undercover investigators Institute (search) action in criminal procedural law of Ukraine. Deals with the results of recent research to determine the content of forensic tactics. Different approaches to the definition of operational tactics. Taking into account the results of the latest research the authors' definition of operational tactics. The correlation of forensic and operational tactics.

Defined jointly for forensic and operational tactics are: presence of subject and object, with conflicting interests (the tasks of operational activities and (or) criminal proceedings by one party, and prevent their realization – second); task of the subject, is to overcome the counter object (real or probable), or causing it to certain actions; that they are viewed in two ways: as a way of practice, as well as the relevant section of science.

The main criterion for the delimitation of forensic and operational tactics is their purpose to serve two interrelated but different state and legal institutions – the criminal process and operational activities.

Determined that the operational-search tactics to overcome opposition, exerted in the form of conspiracy crime and forensic tactics – to overcome the opposition, except that secrecy has different forms (bribery, blackmail (including administrative burden), the physical removal and abduction and (or) the destruction of evidence obtained investigation, etc.). Emphasized that the question of tactics specific search operations that overlap in content with covert investigators (search) operations at a high scientific level developed in the theory of operational activities. Posted s definition of forensic tactics.

Keywords: *criminal procedure, operational and investigative activities, covert investigative (detective) actions investigative operations, tactics, opposition.*

Стаття надійшла до редакції журналу 15.11.2014 р.